

ФОРМИРАНЕ И СТРУКТУРА

НА БУДАПЕЩЕНСКАТА АГЛОМЕРАЦИЯ

Бела Шарфалви

В Унгария около Будапеща е формирана единствената добре развита градска агломерация с център двумилионната столица. Около нея 59 селища с общо население над 500 000 д. са в най-тесни връзки със столичния град, а с относително по-слаби връзки са още 86 селища, в които живеят 300 000 д. Тази концентрация е единствена по рода си в селищната мрежа на Унгария както по икономическия си потенциал, така и по размерите на агломериранията територия. Броят на населението на втората по големина концентрация във и около Мишколц съставлява само 1/10 от тази на столичната агломерация.

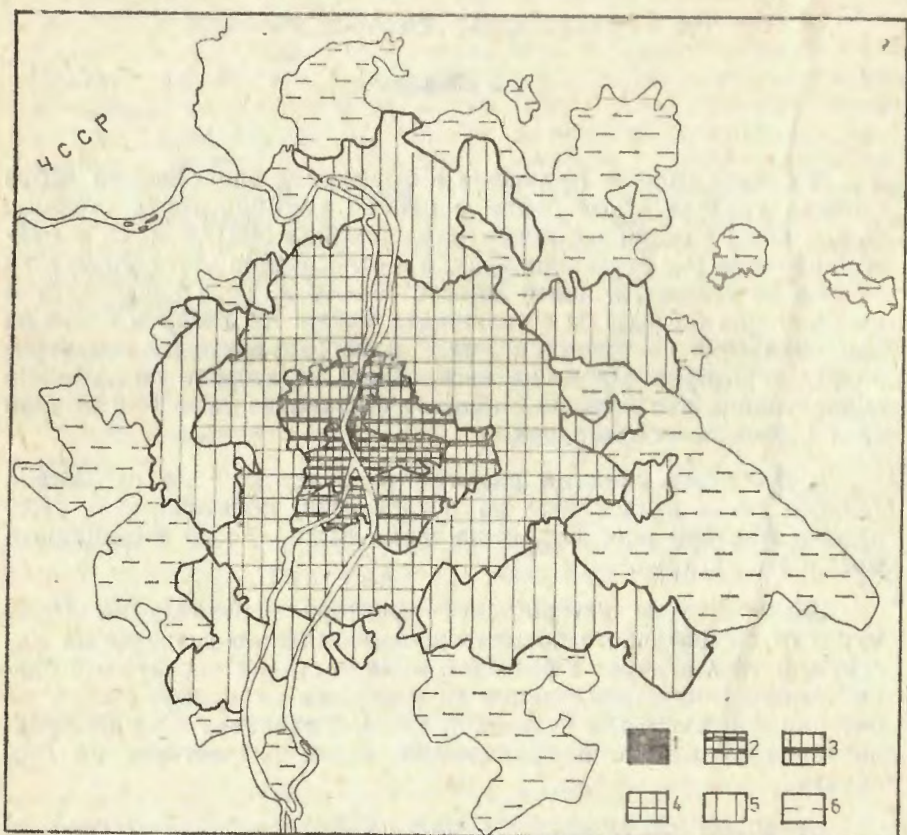
1. Движещи сили на развитието. Вследствие на продължителното общо въздействие на исторически, политически и географски фактори днес Будапеща заема важно място в селищната мрежа на Унгария.

Значението на историческите фактори произлиза на първо място от специфичното обществено-икономическо развитие на Унгария. В тази аграрна в близкото минало страна късната и с бавни темпове индустриализация се извършва на съвсем малка територия. По същество тя представлява ограничена база на урбанизационния процес и предизвиква бързо разрастване на столицата.

Будапеща се развива на място с благоприятно географско положение. Неговите предимства се оценяват още преди извършените промени на държавната територия. Между благоприятните елементи на географското положение могат да се изтъкнат дунавският воден път, непрекъснатото разширяващата се радиално разположена жп мрежа, наличието на възлищни басейни, респективно предимствата на политико-географското положение.

В резултат на новоформираните политически граници на страната след Първата световна война от мрежата на градските селища изчезват исторически развили се в противовес на Будапеща регионални центрове. Двумилионната метрополия днес следват средноголемите градове с население 100 000 — 210 000 ж. От една страна, те са разположени твърде близо до държавните граници и разполагат с нецялостна притегателна територия, а,

от друга — те все още не са се развили в регионални центрове. Причината е притегателното влияние на Будапеща, което се простира върху цялата територия на страната, макар и с нееднаква интензивност.

Фиг. 1. Структура на Будапещенската агломерация, 1984 г.
1 — градско ядро; 2 — пояс с преобладаване на работни места; 3 — пояс с преобладаване на жилища; 4 — агломерационен пръстен; 5 — преходна зона; 6 — зона на отдаване на работна сила.

Fig. 1. Structure of the Budapest agglomeration, 1984
1 — city; 2 — places of work-residence belt; 3 — residence-places of work belt; 4 — agglomeration ring; 5 — outer transitional zone; 6 — generating labour force zone.

2. Формиране на централния град. До последната третина на миналия век на територията на днешната столица се разполагат 3 малки, независими един от друг града (Пеща, Буда и Обуда), както и множество села. През този период развитието на трите града се засилва и няколко години преди обединяването им в тях живеят вече над 250 000 д.

Трите града са обединени през 1873 г., но броят на населението още не подсказва зараждането на метрополията. След съгласието между Австрия и Унгария от 1867 г. се ускорява процесът на установяване на капиталистическия начин на производство. Политическата консолидация дава размах на икономическото развитие. Разрастващото се извънредно бързо и в широк диапазон промишлено производство на Будапеща и нарастващата нужда от работна ръка упражняват силно гравитиращо влияние върху населението на свръхнаселените селскостопански територии. В началото на нашия век населението на столицата надхвърля 1 млн. ж., а през 1980 г. — 2 млн. ж. Днес тя е деветият по големина град в Европа. Преди 100 г. на всеки 100 унгарски граждани 5 са жители на Будапеща, а днес — 19.

За бързото нарастване на населението на столицата винаги главна роля има заселването. През последните 100 г. 2/3 от увеличението на постоянното ѝ население се дължат на механичния прираст, а 1/3 — на естествения. През всички периоди притегателното влияние се простира върху територията на цялата страна.

В началото на XVIII в. Буда и Пеща едва излизат извън средновековните крепостни градски стени. Един век по-късно бързо разрастващи се градски райони „обграждат“ средновековното градско ядро.

В началото на 80-те години на XIX в. започват да се изграждат жилищни и други сгради, предимно на левия бряг на Дунав, и то извън тогавашните административни граници. В тях нарастването на населението е по-бързо, отколкото в историческото градско ядро. В рамките на административните граници бързо расте цената на земята и затова работниците и служещите с по-скромни доходи по-лесно се заселват в извънградските територии.

Таблица 1

Нарастване на територията и населението на Будапеща

Години	Буда		Пеща		Общо	
	km ²	население (хил. д.)	km ²	население (хил. д.)	km ²	население (хил. д.)
1872	104	73	90	207	194	280
1943	111	280	96	883	207	1 163
1950	174	354	351	1 236	525	1 590
1984	174	604	351	1 460	525	2 064

През 1950 г. предградският пояс е обединен със столичния град. Тогава се сформира XXII район, с който територията на града нараства 2,5 пъти.

3. Функционална диференциация на централния град. През 1984 г. Будапеща заема 525 km² с население 2 064 000 д. Централният град може да се раздели на три части: а) вътрешно градско ядро, където доминират работните места, б) вътрешен пояс, обграждащ градското ядро и притежаващ смесени функции от „работни места — жилища“, и в) външен пояс, характеризиращ се с „жилища — работни места“.

а) *Градско ядро.* Будапещенското градско ядро заема 2,6 km² и се покрива с V район, разположен на левия бряг на р. Дунав. Рекорден брой населението на ядрото достига през 1960 г. — 66 000 д. До 1984 г. спада на 50 000 д., или приблизително толкова, колкото е през 1870 г. Тази част от града по външни признаци и функции наподобява големите градове в Западна Европа с търговските си квартали (CBD — Central Business District). Населението през деня е многократно повече, отколкото това през нощта, като 9/10 от работните места са към третичния сектор, т. е. главно към различните отрасли на обслужващата сфера. На тази територия се намират много министерства, търговски и финансови организации и други учреждения, научни и културни институти.

Във вътрешноградското ядро има и много жилища. Относителният дял на икономически активното население е доста висок (65%). Гъстотата на населението тук е 19 200 д./km², а гъстотата на работните места — приблизително 40 000 д./km². Районът се напуска ежедневно от 22 000 д., а на работа тук идват близо 130 000 д. Освен собственото си население той обслужва с добре развитата си търговска мрежа повече от няколкостотин хиляди души, включително и много гости от чужбина.

б) *Вътрешен пояс „работни места — жилища“.* Той включва в себе си I — III и VI — XIV район на столицата. Броят на неговото население за периода 1870 — 1984 г. се е увеличил почти 6 пъти. В пояса има и около 700 000 работни места, 1/3 от които са в големи промишлени предприятия. Гъстотата на населението се изчислява на 5600 д./km², като 55% от населението е икономически активно. Гъстотата на работните места е 3200 на 1 km². Двойственият характер на този пояс се характеризира с това, че активното му население не реализира трудовата си дейност в него. Ежедневно близо 490 000 работещи пристигат тук, а 470 000 напускат зоната. Динамиката на населението не е равномерна в рамките на пояса — в няколко свръхнаселени района то намалява, на други места след изграждането на нови жилищни комплекси нарастването е 30 — 35%.

в) *Външен пояс „жилища — работни места“.* В него влизат присъединените към столицата територии през 1950 г. От 1870 до 1980 г. населението на пояса се увеличава 22 пъти. Той изпълнява жилищни функции. Около 215 000 души ежедневно пътуват в други зони на града, а за работа от други зони пристигат само 90 000. Не трябва да се пренебрегват работните и функ-

ции. Повече от половината работни места са в големи промишлени предприятия. Тук е 1/3 от фабричната промишленост на Будапеща. Гъстотата на населението е 2500 д./km², 50% от населението е икономически активно, а гъстотата на работните места е 800 на 1 km². За по-голямата част от зоната са характерни семейните домове с градина. Почти 80% от жилищата са лична собственост.

4. *Агломерационен пръстен.* В околностите на Будапеща са разположени 119 селища (1984 г.), от които 8 са градове. Въз основа на характера на връзките и интензивността им в рамките на околградската зона може да се отдели един вътрешен агломерационен пръстен и една външна преходна зона.

Агломерационният пръстен обхваща 1520 km² с общо 57 селища. Средната гъстота на населението се изчислява на 335 д./km², а относителният дял на икономически активното население е 45%, от което над 55 — 69% ежедневно отиват на работа в Будапеща. Гъстотата на работните места е 100 на 1 km². Селищата от агломерационния пръстен са били предимно селски с изключение на онези, които са възникнали като жилищни „колонии“. Тяхното преустройство започва поради разслояването на местното селско население и с масово заселване на население, ежедневно пътуващо на работа в столицата. Броят на заетите в селското стопанство съставлява само 10% от всички заети. Бавно нарастват работните места в промишлеността и обслужващата сфера. Започналата от 1950 г. индустриализация изчерпва тукашните резерви от селскостопанска работна сила. Чрез осигурената под формата на ежедневна трудова миграция заетост и чрез привличането на нови заселници (преобладаващата част от тях принадлежат към младите възрастови групи) не само се преустанови намаляването на населението в някогашните аграрни селища, но се ускори процесът на концентрация, особено в селищата с благоприятно транспортно-географско положение. В зависимост от степента на преобладаване на заселниците се различаваше аграрният характер на селата и се извършваше тяхното преустройство в предградия.

За темповете на развитие е характерно, че през 1870 — 1984 г. населението на вътрешната зона е увеличено почти 6 пъти и този процес показва постепенно нарастваща тенденция. В по-голямата част от селищата се създадоха нови жилищни комплекси от градски тип, а селското стопанство постепенно се преустрои с оглед снабдяването на големия град (парниково зеленчукопроизводство, цветарство, плодпроизводство, угоителни стопанства и др.).

5. *Преходна зона.* Към тази външна зона се причисляват 62 селища, които са разположени на територия от 1646 km², гъстотата на населението е 145 д./km², а на работните места — 40 на 1 km². Около 30 — 40% от живеещото тук икономически активно население ежедневно пътуват на работа в Будапеща. Тези селища запазват в много по-голяма степен аграрния си характер.

Около 1/4 от населението им работи в селското стопанство. Незначителен е относителният дял на заселилите се в тукашните села. Нарастването на населението за периода 1870 — 1984 г. е 240%, което съществено превишава увеличението в другите територии на страната. От активното население на тази външна зона само 1/3 се насочва към Будапеща. Освен в селското стопанство през последните две десетилетия в зоната се създават и промишлени предприятия, в които се заангажира част от работната сила.

Извън преходния пояс притегателната сила на Будапеща все повече намалява, когато достигне кръга с радиус 60 км, гравитационната сила на града се изравнява с тази на съседните регионални центрове.

6. Влиянието на будапещенската агломерация върху развитието на крайградските селища. Развитието на будапещенската агломерация през изминалите десетилетия, общо взето, е непрекъснато, макар полюсът на нарастването да се измества. Сега развитието на Будапеща стаационира, но общата концентрация на населението продължава неизменно.

Динамиката на промените, която впрочем увеличава трудностите по определяне влиянието върху селските селища, изисква сложен подход на изследване. Извършващите се промени в агломерацията като цяло или в отделни нейни части са насочени или в една и съща посока и усилват по-рано формирани тенденции, или пък ги обръщат в обратна посока.

Общото развитие на агломерационното поле, формирането на взаимните връзки между центъра и периферията е в съзвучие на: извършващи се процеси в обществото и стопанството на ядрото;

извършващи се процеси в обществото и стопанството на периферните територии;

промени в системата от условия, които обвързват общественоекономическата дейност на двата териториални елемента на агломерацията — центъра и периферните територии.

а) От процесите, извършващи се в обществото и стопанството на ядрото, без претенции за пълнота трябва да споменем застаряването на населението, спадането на естествения прираст, извънредно ограниченото заселване поради недостига на жилища. Успоредно с демографските процеси в периода на екстензивна индустриализация (от 1960 г.) продължи да нараства броят на работните места в столицата и заемането им се извършваше само от ежедневно приходящи.

В периода на интензивната индустриализация намалѐ броят на работните места. В известна степен стагнира и броят на ежедневно приходящите, но нараства относителният дял на заеманите от тях работни места.

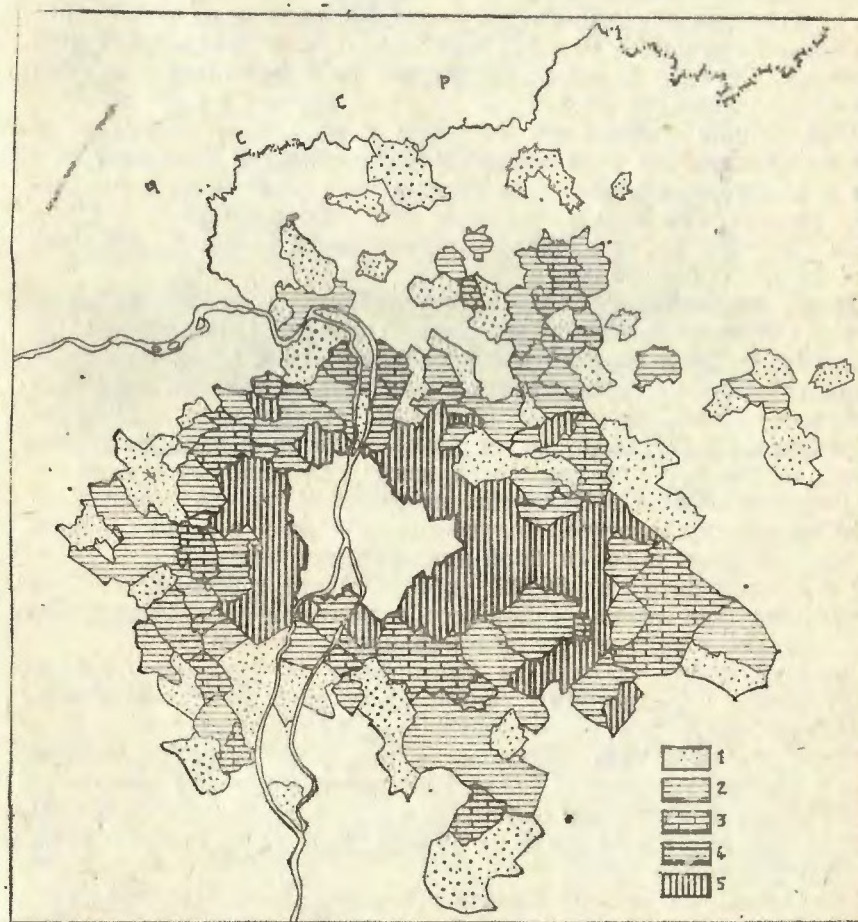
б) В периферните територии, преди всичко в агломерационния пояс и по-малко в преходната зона, извършващите се демо-

Таблица № 2

и на ежедневно приходящите (1960 — 1980 г.)

Формиране броя на работните места

Година	Брой на работните места (в хил.)	Брой на ежедневно приходящите (в хил.)	Относителен дял на заеманите раб. места от ежедневно приходящите в %
1960	1 278,5	189,4	13,2
1970	1 361,2	205,1	15,8
1980	1 207,5	204,3	16,9

Фиг. 2. Ежедневни трудови пътувания към Будапеща (в % от активното население на поселилните места).

Fig. 2. Daily commuting to Budapest (% from the active population of the settlements)

графски процеси са с противоположен на ядрото характер. Населението е по-младо, макар това отчасти да се дължи на по-високия естествен прираст. Значителен е броят на заселилите се и, общо взето, те принадлежат към по-младите възрастови групи. Докато голяма част от населението на новите предградия край големите градове на запад обикновено нараства за сметка на отлива на население от централния град, което е с доходи над средното равнище, то населението на селищата около Будапеща се привлича от работните места на столицата, но не се попълва от население, живеещо в нея.

От 3025-те селски селища в страната за периода 1970 — 1980 г. нараства населението на около 500 села, а на останалите намалява. От първите над 120 се намират в периферията около Будапеща. Особено бързо се разрастват разположените в голяма близост до столицата 20 селища — всяко средно с 2000 ж.

Във всички селища на страната с население по-малко от 5000 ж. населението през изминалото десетилетие намалява, докато в агломерационното поле голяма част от селищата с население по-малко от 3000 ж., показват значително нарастване. Дори села с под 1000 ж. увеличават населението си или най-малко успяват да го стабилизират.

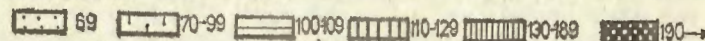
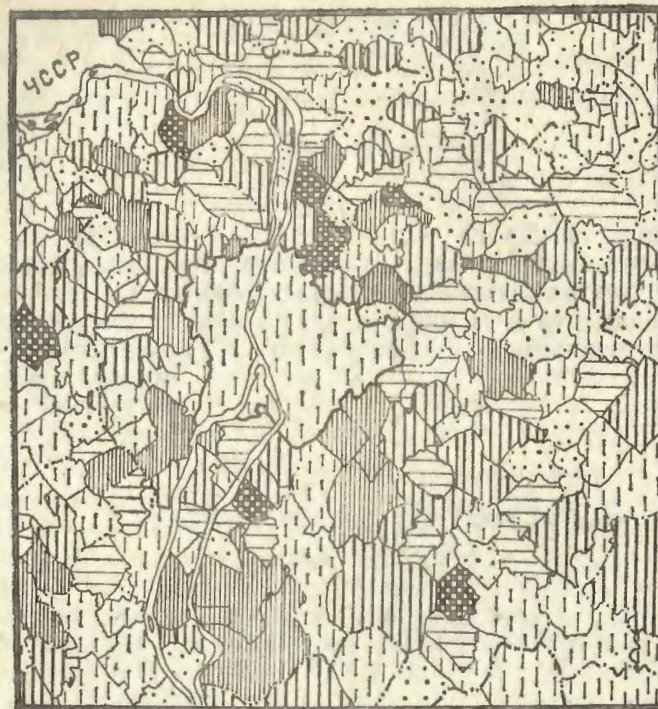
Прави впечатление бързото намаляване на работната сила, заета в създаденото между заводските огради селско стопанство, в агломерационния пръстен и в преходната зона. Професионално пренасочване на освободената вследствие на това работна сила в селските селища се извършва, от една страна, чрез нарастване на ежедневно пътуващите, а от друга — те са погълнати от новосъздадените тук работни места извън селското стопанство.

Работните места в Будапеща намаляха и поради децентрализацията на промишлеността. Вследствие на това и в агломерационния пояс се създаде голям брой нови работни места. През 1970 — 1980 г. са разкрити над 50 000 работни места в промишлеността и обслужващата сфера — най-вече в по-големите селища, съответно в малките градчета на агломерационното поле.

в) Най-важно условие за формиране на интензивни връзки между ядрото и периферните територии на агломерационното поле бе количественото и качествено развитие на транспортната мрежа. Във връзка с това през изминалите десетилетия модернизирването на жи транспорта и изграждането на гъста автобусна мрежа направи възможно работната сила за столицата да се придвижва от селища в рамките на 60 km., т. е. да се увеличи спрямо 1950 г. с около 70%.

Нарастването на населението в агломерацията е характеризирано с добре познатата вълнообразност. До последната третина на миналия век днешното градско ядро най-бързо увеличава населението си. Нарастването на населението в новата приградска зона още преди Първата световна война надхвърля това на градското ядро, а след Втората световна война — това на периферий-

ните територии. Сега в зоната на агломерацията тя има най-динамично нарастващо население.

Фиг. 3. Промени в броя на работните места в селищата на агломерацията, 1970 — 1980 (1970 = 100, средно за страната 101,6%).

Fig. 3. Changes of the local places of work number, 1970—1980 (1970 = 100, national average 101,6%)

Децентрализацията на столичната промишленост е насочена отчасти към територията на агломерацията. Центърът на промишлеността се премества през последното десетилетие в средните по големина градове, разположени в зоната около Будапеща със среден радиус 60 — 100 km. Този процес цели разтоварването на Будапеща. Тези градове обаче са твърде близо до ядрото и те не спират разрастването на агломерацията. Те по-скоро увеличават територията ѝ с още един външен промишлен пояс, който органично е споен с ядрото.

Значителна част от селските селища на разширяващата се агломерация успя да се измъкне от влиянието на общо изявената тенденция за страната. Чрез специфичните си условия те запазват способността си за развитие. Междувременно обаче основно про-

Таблица 3

Новите работни места в промишлеността и обслужващата сфера

Размер на концентрацията на нови раб. места	Брой на селищата с нови раб. места	Брой на новите раб. места	Среден брой нови раб. места на едно селище
Под 500 д.	87	12 967	149
500 — 999 д.	10	8 442	844
1000 — 1999 д.	15	24 142	1 609
Над 2000 д.	4	9 009	2 252
Общо	116	54 560	470

менят функциите си. Друга част от тях пък стигна само до стабилизация на населението си, а някои са принудени да споделят съдбата на повечето села — населението им започва да намалява. Без изключение селата от агломерационното поле придобиват признаци на принадлежност към една развита градска агломерация.

Преведе от унгарски:

Петър Стоянов

DEVELOPMENT AND STRUCTURE OF THE BUDAPEST AGGLOMERATION

Bela Sharfalvy

Summary

The Budapest agglomeration is the only one highly developed agglomeration in Hungary, of great economic potential and large agglomerated territory. It has been formed under the influence of specific historical, political and geographic factors.

Two general elements can be distinguished in the agglomeration's structure: central city and agglomeration ring. The central city is divided into three parts: inner-centre where most of the places of work are concentrated; inner belt all around the city-centre characterised by heterogeneous functions „places of work — residence“ and outer belt whose functions are „residence — places of work“. The Budapest city centre is situated on the left bank of the Danube river. It bears a resemblance to the large cities in Europe by ostentatious signs. Its population consists of 50 thousand people in 1984. The population is 19 200 p/km². The relative share of the economically active population is 65%, while 9/10 of all the places of work come under the tertiary sphere of activity.

About 700 thousand places of work are concentrated in the inner „residence-places of work“ belt. Its population density is 5000 p/km². Exchange of labour force is obviously expressed. Approximately 490 thousand people arrive every day to the inner belt while 470 thousand people leave it.

The outer „residence—places of work“ belt includes 1/3 of the industry in Budapest. The density of its population is 2500 p/km².

57 settlements. 55—60% of attractive force of Budapest ceases and transitional zone. The agglomerated territory can be divided into an agglomeration ring and 62 settlements. 30—40% of their active population goes every day to work to their active population goes to work to zone. The agglomeration ring includes Budapest. Outside the perimeter Budapest. The inner transitional zone includes becomes equal to that of the neighboring regional centres in direction to the boundary within 60 km radius.

The contemporary development of the Budapest agglomeration is closely connected with a lot of quantitative changes whose action finds expression in the geographical differentiation of the demographic, social and economic processes.